

obecně jsou jedněmi z nich. K autorčinu stylu již patří také nesmírně bohaté poznámky pod čarou, kterých je ve zhruba dvě stě padesáti stránkovém textu dokonce dvě stě osmdesát pět. Záleží jen na preferencích a zvycích jednotlivého čtenáře či čtenářky, zda takové množství poznámkového aparátu považuje za rušivý element, anebo za přednost, která může dále rozšířit jeho/její poznání. Jako další přínos je možné jmenovat uvádění původního znění použitých termínů v závorce za jejich českým překladem, což významně přispívá k ustanovení a sjednocení pojmosloví. Přestože mohla být v této snaze autorka ještě důslednější (některé výrazy jsou například snad zbytečně ponechány v angličtině, např. výraz „caregiving“ v nadpisu na s. 203 aj.), jedná se v tomto rozvíjejícím se oboru o důležitý počín. A tak by bylo možné charakterizovat celou publikaci, kterou nelze než doporučit nejen studentům, ale i všem zájemcům o problematiku stárnutí, a to bez ohledu na kmenovou vědní disciplínu.

Lucie Vidovičová

Nico Stehr: *Die Moralisierung der Märkte, Eine Gesellschaftstheorie*

Frankfurt am Main, Suhrkamp 2007, 379 s.

Jedna z posledních publikací N. Stehra představuje pokus o analýzu tržních forem regulace a správy v sociologické perspektivě. Klíčovými poznávacími pojmy jeho analýzy jsou jednání a vědění. Opírá se o svou badatelskou zkušenost, která vychází z dlouholetého zájmu o témata sociologie vědění (V. Meja, N. Stehr (eds.). *The Sociology of Knowledge*. Cheltenham, Northampton, MA: Edward Elgar Reference Collection 1999), zejména o Mannheimovo dílo, a v současnosti je orientována na hodnocení mnohostranných sociálních a kulturních důsledků uplatnění odborného vědění. Je uznávaným autorem textů k proble-

matice společností vědění (N. Stehr. *Knowledge Societies*. London, SAGE Publications 1994) a forem jejich správy (N. Stehr. *Wissenspolitik*. Frankfurt am M.: Suhrkamp 2003; N. Stehr. *Knowledge politics: Governing the Consequences of Science and Technology*. Boulder, CO: Paradigm Publishers 2005). S tímto poznávacím záběrem přistupuje k analýze tržních forem sociální koordinace, jejichž význam ve spravování současných společností ho podněcuje k tomu, podpořit svou analýzu teoretickou koncepcí společnosti.

Autorův záměr porozumět „stavbě“ tržních institucí a jejich současné situaci ho oprávněně vede k potřebě takového přístupu, který by studoval jak změny v ekonomickém jednání a chování, tak i různé úrovně strukturních okolností, které podmiňují fungování tržních institucí. Již v úvodu formuluje základní tezi svého výkladu: předpoklad, že trhy jsou morálně autonomní (ačkoli mohou být efektivní jen částečně, z tohoto nedostatku je nelze obviňovat), je chybný. Naopak tvrdí, že trhy fungují na základě morálních předpokladů, že nemohou existovat v situaci morální anarchie. Při jejich současném studiu je nutno brát v úvahu, že jsou ovlivňovány probíhajícími sociálními transformacemi. Jde podle autora zejména o (i) vzestup životní úrovně soukromých domácností a růst jejich existenciálního bezpečí, (ii) vzestup průměrné úrovně vzdělání, (iii) rozšiřování tržních forem a principů do dalších sociálních oblastí a problematizaci existujících hranic, za kterými lze uplatňovat hodnocení pomocí tržních forem, (iv) osamostatnění spotřeby od výroby a růst jejího podílu v celkových ekonomických transakcích. Uvedené okolnosti vyvolávají nezbytnost nového pohledu na ekonomické jednání, které nelze reflektovat jen prizmatem efektivní/neefektivní. Aktéři jednají a produkty existují jen proto, že kultivují a mají morální obsah.

Při zkoumání cest moralizace trhů však vzniká poznávací problém, neboť hodno-

tové dimenze nelze oddělit od materiál-
ních, ani takové oddělení prosadit. Hodno-
tové dimenze se proto projevují ambiva-
lentně, v souběžnosti sil, které se brání mo-
ralizaci trhů, a sil, které ji prosazují. Utvá-
řejí se pozvolna, gradují a finalizují se až
tehdy, kdy dochází k nějaké události (zfor-
muje se značka, prosadí se určitý styl v kon-
textu způsobu života, etický nárok ve for-
mě ikony nebo každodennost jako projekt).
V tomto kontextu je jednání spíše rozvaž-
ující než cílené, sleduje jak zájem aktéra, tak
i počítá s tím, co je závazné (normou) a co
již neplatí. Tím aktér investuje důvěru do
budoucí platnosti představy toho, co je užiteč-
né; v opačném případě podléhá obavám
z převahy „něčeho nebo někoho nad všeo-
becným“. Výše uvedený vhled do součas-
ného fungování trhů je podpořen struktur-
ním a historizujícím pohledem. Autor ob-
jasňuje, jak se instituce trhu diferencovaly
ve vztahu k ostatním institucím. Jejich au-
tonomie však vždy spočívala na předpo-
kladu, že ekonomický úspěch nelze smě-
ňovat za sociální uznání, politickou moc,
sociální status. Růst úlohy peněz spojuje
tržní instituce s růstem emancipačních a in-
dividualizačních procesů. Koncepce utili-
tarismu a liberalismu 19. století správně
vystihly, že trh je zárukou svobody a růstu
občanských ctností. Dnes však čelíme neza-
mýšleným důsledkům těchto liberálních
trendů: oddělení výroby od spotřeby, oddě-
lení sociální pozice spotřebitele od pozice
občana, cen od sociální situace, prostředku
od cíle, tedy ekonomické kalkulace od etic-
ké perspektivy.

Další dvě kapitoly směřují již bezpro-
středněji k autorovu záměru formulovat
sociologický přístup k analýze trhů, teore-
tickou koncepci trhu v pohledu teorie spo-
lečnosti. V tomto záměru autor využívá
a vyhodnocuje ekonomické teorie. Reflek-
tuje a kriticky hodnotí jejich klíčová téma-
ta (rovnováha produkce, rozdělování a spo-
třeby, nekonečnost růstu spotřeby a pro-
dukčních možností, omezenost dostupným
kapitálem, sklon k počítání a očekávání vy-

počitatelného jednání). Poukazuje dále na
přesah současných ekonomických teoretic-
kých přístupů do fenomenologizující a an-
tropologizující interpretace jednání – roz-
hodování je založeno na praktikách, v nichž
chybí rozdíl mezi subjektem a objektem,
a rutinách, kde je mnohé zamlčeno. Mož-
nost sociologické analýzy trhů vidí v jejich
dvou základních sociálních charakteristi-
kách: diferencovanosti a otevřenosti. Ne-
zbytnost takové analýzy pak plyne nejen
z potřeby sledování negativních sociálních
důsledků trhů (exkluze, homogenizace),
ale zejména jejich strukturálních změn. Au-
tor poukazuje zejména na „odpojování“
spotřeby od výroby a následně sílící vliv
sociálních a komunikativních faktorů na
chování spotřebitele. Konstatuje, že pro stá-
le větší (vzdělanější a hmotně svěbytnější)
část populace společenská realita není ně-
co, co se děje kolem lidí, ale něco, co je lid-
mi „děláno“, a to obvykle v protikladu
k vnímané realitě (kontrafaktuálně). V této
situaci „... odborné vědění nedává spoleh-
livé poznatky, ale přijatelné předpoklady,
scénáře, pravděpodobnostní výpovědi ...
působí ve formě expertíz, rizik, odpověd-
nosti a regulace“ (s. 176). Nejen otevřenost
a diferencovanost trhů, ale i rostoucí vliv
uvedených sociokomunikativních faktorů
představují „cesty“ moralizace trhů.

Výše uvedený sociokulturní kontext
fungování současných trhů je v dalším tex-
tu podpořen konkrétněji formulovanými
situacemi moralizace produktů či procesů,
které jsou regulovány současnými trhy:
kulturními regulativy trhů masové spotře-
by, procesy socializace a technizace příro-
dy, přírodními a kulturními limity ekono-
mického růstu i jejich modifikacemi v rámcích
globalizačních procesů. Konstatuje, že
uvedené sociální změny jsou ovlivňovány
spíše pospolitým praktikováním v kontex-
tu měnícího se životního způsobu než růs-
tem veřejně dostupné masy informací o je-
jich stavu. Obdobně globalizace představu-
je „mnohonásobné, nelineární procesy roz-
šiřování, rozpínání, rekonfigurace sociální-

ho jednání ... vyznačující se procesy rozvolňování a zhušťování sociálních vztahů... , které vedou k tomu, že v chování se dosahuje nových rovin vědomí a konání přesahujících horizont předcházejících generací“ (s. 290–291).

Při hodnocení Stehrova pokusu o konceptualizaci trhů v sociologické perspektivě je nutno konstatovat, že autor vychází z činnostního přístupu, z pozice aktéra, který je obeznámen se situací (*knowledgeable actor*). Jeho obeznámenost s tržní situací, či vědění o ní, potencují (*empower*) jeho tržně zprostředkovaná jednání. Současně specifikuje tržní okolnosti, které takto orientované jednání podnětují a stabilizují. Formuluje je jako formativní faktory současných trhů: (i) trhy nemají transcendentální povahu; (ii) trhy mají historii a jejich budoucnost je otevřená; (iii) trhy představují část celospolečenského, civilizačního procesu – ovlivňují společnost a jsou společností ovlivňovány; (iv) trh je formován rozdílnými životními styly, kulturními konvencemi a historickými kontexty – neutváří návod pro výpočet univerzálního užitku; (v) aktér trhu nesleduje apriorně nějaké morální maximum, nelze ho také charakterizovat univerzálním typem chování a (vi) trhy jsou hybridní sociální útvary a sociální moc určuje, jak se kombinují různá maxima jednání. Oporu pro svá tvrzení hledá jak v teoretickém zázemí, tak i v empiricky sledovaných situacích či událostech. V prvně jmenovaném pohledu kriticky využívá poznatky T. Veblena (jak funguje uznání v kontextu masové spotřeby), N. Luhmanna (jako úlohu sehrává komunikace při fungování institucí) a P. Bourdieua (důrazem na úlohu symbolů při tvorbě moci). Empirické zázemí jeho koncepčních tvrzení se vztahuje ke studiím kulturních důsledků vědy a techniky (zejména v oblasti biotechnologií a životního prostředí) i globalizačních procesů. Sleduje jejich projevy v ostrých vědeckých kontroverzích, v jejich diskurzivních souvislostech i v mobilizaci sociálních hnutí.

Stehrův přístup k analýze změn institucionálního rámce současných trhů je dosti blízký některým proudům institucionální ekonomie, které se soustřeďují na analýzu proměn vztahů mezi produkcí, distribucí a spotřebou v podmínkách ekonomik založených na vědění. Označuje je pojmem sociální produkce, neboť studium těchto změn ukazuje, že mají významné sociální důsledky: dotýkají se nejen sociálních poměrů v organizacích, vztahů mezi nimi i mění se váhy funkčně specifických oblastí, ale i jednotlivých forem sociální koordinace (trhů, hierarchií, klientelistických sítí apod.) i kontextu hodnotových orientací ve společnosti (J. R. Hollingsworth, R. Boyer (eds.). *Contemporary Capitalism. The Embeddedness of Institutions*. Cambridge: Cambridge University Press 1997; R. Whitley. *Divergent Capitalisms. The Social Structuring and Change of Business Systems*. Oxford, Oxford University Press 1999). Stehrův záměr jde dále. Autor chce rozpoznat cesty změn tržních institucí, rozvolňování jejich existujících forem a jejich adaptace na nové podmínky jednání, v nichž klíčovou úlohu sehrává širší distribuce bohatství a vědění ve společnosti. Historizující pohled představuje jeho přednost oproti výše uvedeným poznatkům institucionální ekonomie. Ten objasňuje, že komercializace společností byla protikladem feudalismu, války a policejního státu. Umožnila vznik koalice vědy a obchodu, konvergenci etiky a motivačních struktur ekonomického jednání i propojení rolí výrobce, konzumenta a občana. Trh vsutku působil jako formativní rámec růstu svobody. Od 18. století se však uvedené funkce polarizují a na ně navazující instituce ztrácejí legitimitu. Tržní instituce se naopak stávají dějištěm nesvobody.

Podtitul recenzované publikace upozorňuje, že provedená analýza současných forem moralizace trhů nabízí také teoretický přístup k současným společnostem. Tento nárok ovšem výrazně rozšiřuje rámec kritického hodnocení publikace, pro něž

chci využít dva úhly pohledu související s předpoklady, které autor v práci sleduje. První předpoklad je explicitně uplatněn v podtitulu monografie a vychází z teze, že probíhajícím institucionálním proměnám současných trhů nelze porozumět bez dostatečně robustní teorie společnosti. Autorovi se podařilo tento předpoklad doložit v kontextu činnostního přístupu a jeho relevantních strukturních okolností. Méně přesvědčivá je jeho argumentace v obráceném pohledu: ve sledování sociálních a kulturních důsledků měnících se strukturních poměrů. Druhý úhel pohledu se týká autorovy koncepce společnosti vědění, kterou charakterizuje stav současných společností. Již výše bylo uvedeno, že Stehr je uznávaným autorem tohoto pojetí současných společností. Nejen rozvíjí myšlenku (kterou formuloval D. Bell již v 60. letech minulého století), že vědění se stává v moderních společnostech klíčovým zdrojem růstu bohatství, ale také vytváří účinnou argumentaci oproti nejrozumnějším konceptům znalostní či informační společnosti, které vidí formativní společenský faktor v informační a komunikační technice. Je ovšem také nutno konstatovat, že současná diskuse k pojetí společnosti vědění zahrnuje i další přístupy. Protikladnou pozici ke Stehrovu pojetí zaujímá koncepce U. Becka, která spojuje jednání spíše s nevěděním, existujícími mocenskými rozdíly a vyvažující síly vidí v subkulturních zdrojích (U. Beck. *Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství 2004). Náznový pohled na možné poznávací přístupy k povaze moderního vědění poskytuje diskuse ke koncepci reflexivní modernizace (U. Beck, A. Giddens, S. Lash. *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press 1994). Ta ukazuje rozdíly v přístupech jednotlivých autorů a současně mapuje faktory, které ovlivňují úlohu i formy vědění v současných společnostech. Jde jak o vliv mocenského diferenciálu a politických prostřed-

ků a prostředí (Giddens), tak subkulturních zdrojů (Beck) a komunitně solidarizující prostředí a prostředky (Lash). V tomto kontextu Stehrův činnostní přístup více orientuje pozornost na sociální a kulturní zdroje, na formy sociální komunikace a participace, jejichž vliv demonstruje na příkladu fungování tržních institucí. Jeho pohled je blízký Lashovu pohledu, avšak přesahuje jeho komunitární perspektivu. Stehr např. konstatuje, že dvě dekády veřejné pozornosti vůči problematice přírodního prostředí dokládají možnou souvislost mezi informovaností, vědomím a lidským chováním, které jsou s to propojit racionalistické a moralistní orientace. Odmítá Foucaultovo pojetí vztahu moci a vědění, a tím i Giddensův akcent významu mocenského diferenciálu při formování institucionálně založené reflexivity. Stehrova námitka zdůrazňuje, že kultura je mnohem difuznější a rozmanitější, než aby mohla být takto funkcionalizována; např. vzdělání je obtížné vázat na určité sociální pole a habitus, může být osvojováno bez zásluhy na jeho tvorbě, jeho spotřeba není spojena se znehodnocováním, jeho noví nositelé se mohou protivit moci.

I když recenzovaná publikace není dostupná v češtině a čtení v němčině může vyvolávat obavy z náročnosti, mohu konstatovat, že text je napsán čtivě a přehledně. Podstatné sdělení pro potenciálního čtenáře však spočívá v poznávacím přínosu této monografie. Kriticky problematizuje samozřejmost fungování současných trhů, a tím nabízí i pohled na sociální transformaci tohoto klíčového prostředku a prostředí pro koordinaci a správu současných společností.

Karel Müller